

“QISASI RABG‘UZIY” TIL TIZIMINING PRAGMATIK VA SEMANTIK JIHLATLARI

Ergashova Gulsanam Valijon qizi

Farg‘ona davlat univesiteti filologiya fakulteti:

o‘zbek tili yo‘nalishi 23.85-guruh talabasi

E-mail: gulsanamergashova@774gmail.com

ORCID ID 0009-0009-1126-4574

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20793285>

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIII–XIV asr turkiy adabiyotining muhim yodgorliklaridan biri bo‘lgan Nosiruddin Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asari tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning morfologik xususiyatlari emas, balki hozirgacha kamroq e‘tibor qaratilgan sintaktik tuzilishi, matnning diskursiv tashkil etilishi, semantik qatlamlari, pragmatik vositalari hamda lingvokognitiv jihatlari o‘rganiladi. Shuningdek, matnda diniy va badiiy uslubning uyg‘unlashuvi, muallifning o‘quvchi bilan muloqot strategiyasi hamda matn yaxlitligini ta‘minlovchi lingvistik vositalar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari “Qisasi Rabg‘uziy” nafaqat eski turkiy tilning qimmatli manbasi, balki murakkab kommunikativ va badiiy tizimga ega lingvistik yodgorlik ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Qisasi Rabg‘uziy, eski turkiy til, tilshunoslik, sintaksis, semantika, pragmatika, diskurs, matn lingvistikasi, kohesiya, koherensiya, lingvokognitiv tahlil, badiiy uslub, diniy matn, kommunikativ strategiya.

Аннотация: В данной статье с лингвистической точки зрения исследуется

памятник тюркской литературы XIII–XIV веков — “Кисаси Рабгузий”, Насируddина Рабгузи. Основное внимание уделяется не морфологическим особенностям произведения, а его синтаксической организации, дискурсивной структуре, семантическим особенностям, прагматическим средствам и лингвокогнитивным аспектам. Кроме того, анализируется взаимодействие религиозного и художественного стилей, коммуникативная стратегия автора и средства обеспечения целостности текста. Исследование показывает, что произведение представляет собой не только ценный источник по истории древнетюркского языка, но и сложную коммуникативную и художественную систему.

Ключевые слова: “Кисаси Рабгузий”, древнетюркский язык, языкознание, синтаксис, семантика, прагматика, дискурс, лингвистика текста, когезия, когерентность, лингвокогнитивный анализ, художественный стиль, религиозный текст, коммуникативная стратегия.

Abstract: This article examines the linguistic aspects of Nasiruddin Rabghuzi’s Qisasi Rabghuziy, one of the most important monuments of 13th–14th century Turkic literature. Rather than focusing on morphology, the study explores the work’s syntactic organization, discourse structure, semantic features, pragmatic devices, and linguocognitive characteristics. It also discusses the interaction between religious and literary styles, the author’s communicative strategies, and the linguistic mechanisms that ensure textual coherence. The findings suggest that

Qisasi Rabghuziy is not only a valuable source for the study of Old Turkic but also a sophisticated linguistic and communicative monument.

Keywords: *Qisasi Rabghuziy, Old Turkic, linguistics, syntax, semantics, pragmatics, discourse, text linguistics, cohesion, coherence, linguocognitive analysis, literary style, religious text, communicative strategy.*

“Qisasi Rabg‘uziy” XIII–XIV asrlar turkiy adabiyotining eng muhim yozma yodgorliklaridan biri bo‘lib, unda diniy qissalar badiiy va xalqona uslubda bayon etilgan. Asar ko‘p yillar davomida tarixiy, adabiy va tilshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganilib kelinmoqda. Ayniqsa, uning leksik boyligi, morfologik xususiyatlari hamda eski turkiy til taraqqiyotidagi o‘rni haqida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Biroq asarning sintaktik qurilishi, matnning ichki bog‘liqligi, pragmatik xususiyatlari va diskursiv tuzilishi kabi masalalar hali ham batafsil yoritilmagan. Mazkur maqolada ana shu jihatlariga e‘tibor qaratiladi. “Qisasi Rabg‘uziy” tilining muhim xususiyatlaridan biri uning sintaktik qurilishidir. Asarda voqealar izchil va mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilinadi, bunda sodda va qo‘shma gaplarning o‘zaro uyg‘unligi kuzatiladi. Ayrim o‘rinlarda bir fikrni kuchaytirish yoki voqealar rivojini ta’sirchan ifodalash maqsadida parallel sintaktik konstruktsiyalardan foydalanilgan. Bu esa matnning ravonligini ta’minlash bilan birga, o‘quvchining diqqatini asosiy mazmunga qaratishga xizmat qiladi.

Asarning yana bir e‘tiborga molik jihati uning semantik qatlamidir. Rabg‘uziy ko‘plab diniy va axloqiy tushunchalarni bevosita emas, balki ramziy va ko‘chma ma’nolar orqali ifodalaydi. Masalan, “nur” ilohiy hidoyat va ezgulikni, “zulmat” esa jaholat yoki gunohni anglatadi. “Yo‘l” obrazi esa to‘g‘ri e‘tiqod va hayot yo‘lini ifodalovchi konsept sifatida qo‘llanadi. Shu sababli asardagi ko‘plab birliklar lug‘aviy ma’nodan tashqari chuqur ma’naviy mazmun ham kasb etadi. Pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, “Qisasi Rabg‘uziy” o‘quvchi bilan bevosita muloqotga kirishadigan asarlardan biridir. Muallif ayrim joylarda pand-nasihat beradi, ayrim o‘rinlarda esa murojaat shakllari orqali o‘quvchini mushohada qilishga undaydi. “Bilgilkim”, “anglagil”, “ibrat ol” kabi ifodalar nafaqat uslubiy vosita, balki matnning kommunikativ maqsadini amalga oshiruvchi pragmatik birliklar sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Matn lingvistikasi nuqtai nazaridan ham asar alohida qiziqish uyg‘otadi. Qissalar o‘zaro mazmunan bog‘langan bo‘lib, ular orasidagi izchillik takrorlar, ishoraviy birliklar, bog‘lovchi vositalar va umumiy mavzu orqali ta’minlanadi. Natijada matn parchalanib ketmaydi, aksincha, yaxlit kompozitsion tuzilma hosil qiladi. Bu jihat “Qisasi Rabg‘uziy”ning faqat tarixiy manba emas, balki puxta rejalashtirilgan badiiy matn ekanini ko‘rsatadi.

Asarda diniy, badiiy va didaktik uslublarning uyg‘unlashuvi ham kuzatiladi. Muallif Qur‘on qissalari va rivoyatlardan foydalangan holda ularni xalq uchun sodda va tushunarli tilda bayon etadi. Shu bois matnda ilmiy-diniy bayon bilan bir qatorda obrazlilik, hissiylik va badiiy tasvir vositalari ham faol qo‘llanilgan. Bu esa asarning ta’sirchanligini oshirib, uning asrlar davomida qadrlanishiga sabab bo‘lgan omillardan biridir. Lingvokognitiv jihatdan qaralganda, asarda ezgulik va yovuzlik, sabr va shukr, adolat va zulm kabi tushunchalar qarama-qarshi konseptlar asosida yoritiladi. Bunday konseptual qarama-qarshiliklar o‘quvchining tafakkuriga ta’sir etib, axloqiy xulosalar chiqarishga

undaydi. Shu tariqa til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki ma'naviy tarbiya va dunyoqarashni shakllantirish quroli sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, “Qisasi Rabg'uziy”ni faqat morfologik yoki leksik jihatdan emas, balki sintaktik, semantik, pragmatik va matnshunoslik nuqtai nazaridan ham chuqur o'rganish zarur. Asarda qo'llangan lingvistik vositalar matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlash, o'quvchiga ta'sir ko'rsatish va diniy-ma'rifiy g'oyalarni sodda hamda ta'sirchan tarzda yetkazishga xizmat qilgan. Shu bois “Qisasi Rabg'uziy” eski turkiy til tarixini o'rganishda ham, zamonaviy matn lingvistikasi va pragmatika tadqiqotlarida ham muhim ilmiy manbalardan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Nosiruddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990.
2. Rahmonov N. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: Mumtozso'z, 2009.
3. Rahmonov N. Turkiy yozma yodgorliklar tili. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2006.
4. Sodiqov, Q. Eski turkiy til. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2009.
5. Abdurahmonov, G., Shukurov, Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973.